

SELÇUKLULAR ZAMANINDA DÎVÂN TEŞKİLÂTI

(Merkez ve Eyalet Dîvânları)

SELÇUKLULAR ZAMANINDA DÎVÂN TEŞKİLÂTI

(Merkez ve Eyalet Dîvânları)

Prof. Dr. ERDOĞAN MERÇİL

YAYIN NO: 670

SELÇUKLULAR ZAMANINDA DÎVÂN TEŞKİLÂTI
Prof. Dr. Erdoğan Merçil

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım, Mart 2015

ISBN: 978 - 605 - 4921 - 70 - 6

Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*

Tashih: *Osman Sevim*

Kapak: *Kenan Özcan*

Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*

Baskı: *Alemdar Ofset*

*Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 29-30 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 544 23 09*

Kapak Baskı: *Azra Matbaacılık*

Cilt: *Çevik Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 3 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

Erdoğan Merçil

25.02.1938'de İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini aynı şehirde tamamladı. 1961'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nden mezun oldu. İki yıl yedeksubay olarak askerlik görevini tamamladıktan sonra mezun olduğu Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'ne asistan tayin edildi. 1969'da doktorasını tamamladı; 1973'te doçent, 1980'de ise profesör oldu. Bu zaman süresinde İran, İngiltere ve Almanya'da mesleki çalışmalarda bulundu. Edebiyat Fakültesi'nde çeşitli kademelerde idarecilik yaptı. Türk Tarih Kurumu asil üyeliğine seçildi. 2005 yılında emekli oldu. Hâlen Türk Tarih Kurumu şeref üyesidir. Evli ve bir kız çocuk babasıdır.

Başlıca Eserleri:

Fars Atabegleri Salgurlular; Kirman Selçukluları; Türkiye Selçukluları'nda Meslekler; Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri; Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür (Prof. Dr. Ali Sevim ile); *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, (Bilge Kültür Sanat, 2011); *Selçuklular – Makaleler–*, (Bilge Kültür Sanat, 2011); *Selçuknâme*, (Bilge Kültür Sanat, 2011); *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, (Bilge Kültür Sanat, 2013); *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür)*, -Makaleler- (Bilge Kültür Sanat, 2014); *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı*, (Bilge Kültür Sanat, 2015). Ayrıca eşi ve meslektaşları ile ortaöğretim tarih ders kitapları yazdı.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	9
İslâm Devleti'nde Dîvân Teşkilâtının Kurulması.....	10
Dîvânın Anlamı.....	11
Dîvânın Çalığıması.....	12
EMEVÎLER DEVRİ.....	15
a) İdarî Dîvânlar.....	15
b) Askerî Dîvânlar.....	18
c) Malî Dîvânlar.....	18
d) Dîvân et-Tıraz.....	20
e) Dîvân Dilinin Arapçalaştırılması.....	21
SELÇUKLU TEŞKİLÂTINI ETKİLEYEN DEVLETLER.....	23
Abbâsiler Devleti.....	23
a) İdarî Dîvânlar.....	24
b) Askerî Dîvânlar.....	32
c) Malî Dîvânlar.....	34
Abbâsiler Devrinde Mevcut Diğer Dîvânlar.....	40
Sâmâniler Devleti.....	46
Gazneliler Devleti.....	54
BÜYÜK SELÇUKLULAR'DA DÎVÂN TEŞKİLÂTI.....	60
Merkezdeki Dîvânlar.....	60
Büyük Dîvân.....	60
Dîvân el-İnşâ ve't-Tuğra.....	64
Dîvân-ı İstifâ.....	71
Dîvân-ı İşrâf-ı Memâlik.....	76
Dîvân-ı Arz.....	79
Dîvân-ı Eyalet (veya Dîvân-ı Vilâyet).....	83
Amid.....	90
Eyalet Dîvânları.....	106
İstifâ Dîvânı.....	106

Dîvân-ı İşrâf.....	107
Dîvân-ı Riyâset.....	107
Şahne.....	117
Dîvân-ı Şahnegî.....	124
Dâr el-Şahne.....	125
Büyük Selçuklular'daki Diğer Dîvânlar.....	126
Dîvân-ı Berîd.....	126
Dîvân-ı Mezâlim.....	131
Dîvân-ı Müsâdere.....	134
Dîvân-ı Hass.....	138
Dîvân-ı Evkaf-ı Memâlik.....	139
Hatun Dîvânı.....	140
TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA DÎVÂN TEŞKİLÂTI.....	141
Büyük Dîvân.....	141
Dîvân-ı Tuğra ve İnşâ.....	147
Dîvân-ı İstifâ.....	149
Dîvân-ı İşrâf.....	154
Dîvân-ı Arz.....	157
Dîvân-ı Tevliyet (veya Evkaf).....	159
Dîvân en-Nazar.....	161
Dîvân-ı Pervanegî.....	162
Dîvân-ı Berîd.....	166
Dîvân-ı Niyâbet.....	172
Dîvân-ı Mezâlim.....	173
Dîvân-ı Müsâdere.....	175
Şehir Dîvânı (veya Dîvân-ı Eyalet).....	179
KIRMAN SELÇUKLULARI DÎVÂN TEŞKİLÂTI.....	187
Büyük Dîvân.....	187
İnşâ Dîvânı.....	188
İstifâ Dîvânı.....	188
İşrâf Dîvânı.....	189
Dîvân-ı Arz.....	189
Berîd Dîvânı.....	189
Dîvân-ı Müsâdere.....	190
Eyalet Teşkilâtı.....	192
SONUÇ.....	195
KISALTMALAR.....	197
BİBLİYOGRAFYA.....	199
DİZİN.....	211
a) Şahıs İsimleri.....	211
b) Yer İsimleri.....	223
c) Devlet ve Topluluk İsimleri.....	226
d) Terimler.....	228

ÖNSÖZ

Selçuklular, devletlerini kurduktan sonra süratle topraklarını genişletmeye başladılar. Tabii ki, sultanın yanı sıra bu geniş toprakları yönetecek bir teşkilâta ihtiyaç duydular. Bu görevi, bugünkü anlamda, bakanlar kuruluna benzer **dîvân** denilen teşkilât yerine getiriyordu. İslâm Devleti'nde Hz. Muhammed'den itibaren teşkilât hususunda bazı çalışmaların olduğu anlaşılmaktadır. İlk dîvân teşkilâtının ise Halife Ömer (634-644) tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Özellikle Abbâsîler (750-1258, daha sonra Mısır'da) devrinde dîvân teşkilâtı artık olgunlaşmıştı. Nitekim Abbâsîler'in zayıflamasından sonra kurulan Sâmânîler (819-1005) ve ilk müslüman Türk devletlerinden Gazneliler (963-1186) de Abbâsî devlet teşkilâtından etkilanmişlerdi. Selçuklu dîvân teşkilâtında da bu devletlerin etkisi büyüktür. Biz de bu durumu göz önüne alarak çalışmamızda adı geçen devletlerin teşkilâtını özet olarak zikrettik.

Selçuklu dîvân teşkilâtı üzerinde gerek makale gerekse kitap şeklinde çalışmalar mevcuttur. Bibliyografya kısmında görüleceği gibi, rahmetli hocalarımız başta olmak üzere gerek Türk gerekse yabancı bilim insanları çalışmalarında konumuzla ilgili değerli gözlemlerde bulunmuşlardır.

Selçuklu dîvân teşkilâtı ilgili çalışmalarımız, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Tarih ve Arşiv bölümü öğrencilerine ders hazırlamakla başlamıştır. Edebiyat Fakültesi'nde **saray teşkilâtı** ile ilgili bir çalıştay sonrası, bir meslektaşımın ısrarla dîvân teşkilâtı üzerindeki çalışmalarımı bir kitap hâline ne zaman getireceğimi sormasıyla, araştırmayı genişlettim..

Bu kitabı bitirmemin bir gayesi de Selçuklular'ın devletlerini nasıl yönettiklerinin ortaya konulması idi. Ayrıca son zaman-

larda yazılı ve görsel medyada devamlı Osmanlı tarihinin işlenmesi dikkat çekmektedir. Ancak Anadolu'yu fetheden ve aşağı yukarı 250 yıl gibi bir süreyle yöneten Selçuklular gerektiği şekilde hatırlanmamaktadır? Sadece **Malazgirt Savaşı** (1071) vesilesi ile bazı törenler ve çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca Selçuklular hakkında yapılmış çalışmalar, bir devamlılık arz eden Türk tarihi açısından, Osmanlı'dan önce muhakkak zikredilmelidir.

Öte yandan Selçuklu tarihiyle ilgili yanlış bilgiler, bu konuda araştırma yapanlar tarafından düzeltilmesine rağmen kaale alınmamaktadır: Söz gelişi Türkçe'nin resmî dil kabul edilmesi konusu, hâlâ yanlış olarak Karamanoğlu Mehmed Bey'e mal edilmektedir (bk. "Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçenin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti?", *Bellekten*, sayı 239, Ankara 2000). Türk Dil Kurumu ise bu konuda bir söz söylememekte ısrar etmektedir. Bazı eserlerde ve görsel medyada teşkilât tarihiyle ilgili müesseseler gündeme geldiğinde, sadece Osmanlı dönemindeki durum söz konusu edilmekte, bu müessese sanki Selçuklu devrinde ve daha önce mevcut değilmiş gibi algılanmaktadır.

Bu araştırmamızda Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları ve Kirman Selçukluları dîvân teşkilâtları gözden geçirilmektedir. Irak Selçukluları teşkilâtı Büyük Selçukluları'nki ile hemen hemen aynı olmasına rağmen yine de araştırılması gerekmektedir. Bu bakımdan eserimizin ikinci bir baskısı olduğu takdirde, Irak Selçukluları teşkilâtı da incelenecektir. Suriye Selçukluları hakkında bu konudaki bilgiler ise oldukça azdır.

Araştırmamızla Selçuklular'da müessese ve teşkilâta meraklı okuyuculara ve tarih bölümü öğrencilerine toplu bilgi vereceğimizi düşünmekteyim. Gözden kaçmış bazı hataların hoşgörüsüyle karşılanacağını ümit ederek eserin basılmasını sağlayan **Bilge Kültür Sanat Yayınları**'na ve özellikle Adnan Mecid Yüksel'e teşekkür ederim.

Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL

GİRİŞ

Dîvân teşkilâtı üzerindeki bilgilere başlamadan önce kısaca devletin lügatlere göre tarifini yapmak gerekir. *Türkçe Sözlük'e* göre¹, "Belirli bir ülkesi olup, bir hükümet yönetimi altında örgütlenmiş bulunan ve yurt dışı hiçbir denetlemeye bağlı olmayan, benzerleri tarafından tanınmış siyasal ve bağımsız topluluk"tur. F. Devellioğlu'na göre², "Bir hükümet idaresinde teşkilâtlandırılmış olan siyasî topluluk" demektir.

Bu tariflere bağlı olarak tarih sahnesine çıktıklarından itibaren **devletin**, bir halife veya hükümdarın idaresinde olsa da, varlığını sürdürebilmesi için, vergilerin toplanması, güvenlik, yargı, sınırların korunması ve askerlik gibi hizmetlerin yürütülmesini sağlamak bakımından teşkilât sahibi olması gerekmektedir. Başka bir deyişle devleti yöneten hükümdar, inanişâ göre, "Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi veya gölgesi olarak" **mutlak otorite sahibi** idiyse de, tabii ki, yönetimi sırasında yetki vereceği müesseseler muhakkak bulunacaktı.

Öte yandan eski Türk toplumunda da siyasî teşkilâtların en üst kademesi **il** veya **devlettir**³. Ancak eski Türk devletleri konumuz dışında kaldığından burada İslâm'ın ortaya çıkışıyla kurulan İslâm, Türk ve özellikle Selçuklular'ın dîvân teşkilâtını işlemeye çalışacağız.

Başlangıçta dikkati çekmek istediğimiz bir husus da şudur: "Herhangi bir devletin, deyim farkı ortadan kaldırılacak olursa, bütün medenî teşkilât ve müesseseler arasında az çok

1 *Türkçe Sözlük*, Ankara 1974 (6. baskı), s. 20.

2 Bk. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1970 (2. baskı), s. 214.

3 Bk. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983 (3. baskı), s. 220 vdd.